

Esztétikai tapasztalat és/vagy elméleti megfontolás

HÁY JÁNOS: XANADU

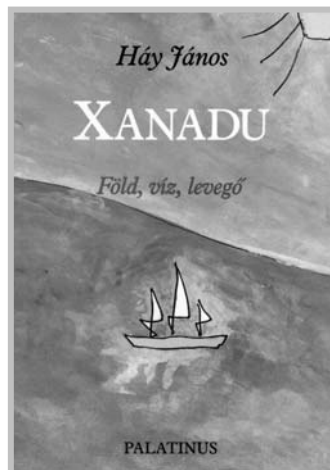
Márton László *A kitaposott zsácutca, avagy történelem a történetekben. Két példa c.* tanulmánya érdekfeszítő retorikával meséli el a legújabb magyar irodalom egyik jelenségét, melynek egyik konkretizációjával dolgozatom is foglalkozik. Márton László története a cikk első bekezdésben megfogalmazott célkitűzés szerint két kortárs magyar regényről kíván beszélni, de a két szöveg ürügyén meglehetősen részletességgel szól még sok minden másról is. A két regény Háy János *Dzsigerdilen. A szív gyönyörűsége* és Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniæ* c. könyve. A sok minden más pedig a történelmi, az elbeszélői és a nyelvi hagyomány, az ezekben meglevő törésvonalak, a nyelvújítás, a *Nyugat*, de mindenekelőtt és általában a régi ügyek, a magyar regényírás története (és Márton László).

Márton László szerint a két könyv szembevetendő közös vonásai nagyjából ki is merülnek abban, hogy mindkettő a régi magyar ügyekkel foglalkozik, sőt, ez a külsődleges párhuzam inkább szétvá-

lasztja, mint összeköti őket. A két szöveg narrációs technikája összemérhetetlen, időkezelésük inkompatibilis. Van viszont egy lényeges jegy, mellyel mindkét szöveg rendelkezik, ez pedig az, „hogy mindkettő radikálisan rákérdez a hagyományra; a hagyományt a maga módján 'lefordítja', vagyis rekonstrukciós elemzés tárgyává teszi mindkét könyv, illetve mindkét szerző,” ami Márton László elemzésében együtt jár az elbeszélői és nyelvi hagyomány revíziójával.

Háy János legújabb, *Xanadu* c. regénye (Palatinus, 1999.) lényegében hasonló jellemzők alapján sorolható az előbbi könyvek közé, kivéve, hogy úgy tűnik, Háy lényegében megválaszoltnak (vagy már nem érdekesnek) tekinti a hagyományra vonatkozó fönt említett kérdést, és ezért, mint azt recenziómban próbálom megmutatni, a szöveg nem sok újdonságot tartogat a kortárs prózairodalomban valamelyest jártas olvasó számára. *A Xanadu* nem kísérleti regény, nem a hagyomány-nal folytatott dialógus, hanem létező recept szerint működtetett, kellemes történet. Ez persze nem azt jelenti, hogy Háy nem teljesítené, vagy nem csinálná jól, amit megígér.

Nem nagy dolog. Kell pár tucat angyal, egy Teremtő, néhány részeseg tengerész, egy velencei kereskedő, egy piránói lány, kell egy nagy tenger, kellene rá hajók, kell Velence és kell Piránó, kell Marlon a régi kópé, és az elrejtett angyal lány Marion. Összekeverjük, kiöntjük és készen van az első fejezet. Aztán

Kortárs Kiadó
Budapest, 1999
321 oldal, 1148,- Ft

megint kavarunk rajta, kiönjük és készen a második fejezet. Keverünk harmincnyszor és készen van mind a harmincnyszor fejezet. Nem nagy dolog. Bárki megcsinálhatja, ha van neki egy akkora tálja, amibe belefér pár tucat angyal, egy Teremtő, néhány részeg matróz, egy nagy tenger, meg Velence... (H.J. Xanadu. Fűlszöveg)

Ekkora tálja van Háynak, és meg is keveri becsülettel a tartalmát harmincnyszor, fűszert viszont, mondjuk, egy kis önreflexív ironiát, distanciát csak módjával ad hozzá, és ebből lesz az, ami, *Xanadu – Föld, víz, levegő*. Háyn nagyon jó regényíró: a regény eredeti, jól kidolgozott szerelmi történet a velencei kereskedő és a piránói lány között szövődő kapcsolatról. Előbbi feleségét hátrahagyva a többi kalmárhoz hasonlóan minden tavasszal kihajózik Velencéből, hogy dél felé indulva körbejárja a Földközi-tenger nagy kikötő és kereskedő városait, aztán ősszel áruval megrakodva visszatér Velencébe, ahol áttelel családjával. Egyik útja alkalmával azonban Piránóban egy gyönyörű fiatal lányra bukkan, akibe rögtön beleszeret. A könyv ennek a szerelemnek a viszonyosságos történetét írja meg. A cselekmény bonyolítása amúgy nem túlságosan izgalmas, a konfliktusok ábrázolása annál inkább. Úgy tűnik, a szöveg legjobban sikerült részei (a matrózokat ábrázoló vidám jelenetek, és néhány „istenes” történet mellett) a kereskedőnek és feleségének elhidegülő házasságát bemutatják. Ezek a melankolikus, de nem tragizált, pátosztól mentes részek meglepő erővel mutatják be ezt az egészen sajátos hangulatú és bonyolult helyzetet.

Az asszony tudta, hogy innétől kezdve őbelőle csak az van látva, ami a boldogtalanságba űzi a férfit, s ha valaki elmeséli ezt a történetet, ő akkor csak olyan lesz abban, mint egy kiszáradt csont, amit kegyelemből tartanak, hogy őrizze az aranyakat, hogy legyen egy hely, ahonnan a férfi elmenekülhet. Egy pont az útitérképen, ahonnan elfelé

*tartanak a hajók, s vissza soha. Neve sem lesz: az asszony – így beszélnek róla, némi-
kor csak rámutatnak: az. Ahogyan egy össze-
omlott házra mutat a pórul járt gazda: az.* (H.J. Xanadu. p. 23 5)

Háyn szövegének nyelvi ereje az ilyen finomságokban, ezeknek a részleteknek a tropológiájában mutatkozik meg igazából. Bizonyos motívumok, külsők és belsők egyaránt makacsul visszatérnek, felvillannak az egész regény során. Igazi összetartó ereje egy az egész szöveget átfogó koherenciának van, amely nagy erővel strukturalja a regényt. Ezek az ismétlések, tematikus és formai refrének önálló szervező-elvként működnek. A regényt amúgy a metafora központi alakzata uralja, és ez alapvetően határozza meg a szöveg episztemológiáját, miközben nyilvánvaló következményekkel jár a könyvben megjelenő beszélő szubjektum pozíciójára nézve is. Ennek a helyzete a szövegben a feltételezhető intenciók szerint meglehetősen biztosnak van elgondolva, a beszélő mindent tud, és ez természetesen nemcsak a pozícióját, hanem a retorikáját és a narratív technikákat is meghatározza. A beszélő szubjektum egy olyan túlnövesztett, kicsit humortalan elbeszélő személyében jelenik meg, aki az amúgy ironikusnak tűnő, távolságtartó pozíciót is tökéletesen domesztikálja, és ezzel érvényteleníti is. A szöveg narrációs technikáját így Háyn ironikusan kezelt magánmitológiája, a szándékosan történelemmé transzformált történet és a legapróbb rezdülésekre is érzékeny, de mégiscsak anekdotázó előadásmód sem tudja/akarja megmenteni attól, hogy ne lehessen távolságtartónak és ironikusnak tekinteni. A beszélő pozíciójából adódóan a szöveg önreprezentációja mindig eltolódik, vagyis nem képződik meg egy olyan biztosnak tekinthető felület, melyhez képest egy ilyen metafiktív vagy legalább önreflexív duális struktúra működtethető lenne. Kritikai szempontból persze a legfontosabb kérdés itt az:

vajon a szerző igyekszik-e a szöveg önreprezentációjának az alkalmazott narratív stratégiákon keresztüli megvalósítására, vagy ez talán nem is szerepel célként. Ennek a vizsgálatától azonban itt eltekintünk. Fontosabbnak tűnik, hogy ez az örökös eltolódás, a reflexió ígéretének mindenkor be nem váltása milyen narratív technikák alkalmazásával valósul meg, illetve, hogy milyen interpretációs kódok működtetését hívja elő az olvasói oldalon. A regény nyelvezete finom, kedves, Háynak különös érzéke van a már-már szentimentális hangvétel retorikájához.

Az angyalok már teletömködtek a levegőt kormos sötétel, s most nagyokat hancúrozták a puha fekete dunyha tetején, egymást hajigálták, hatalmasat huppantak fenékre, hasra, mindenféleképpen, s a sötét mindig sűrült még egy kicsit, nehezedett. (60. o.)

Az ilyen részek kedves, közvetlen hangulatot kölcsönöznek az előadott történetnek, a kifejezetten humoros, Háy magánmitológiáját érintő jelenetekkel együtt. Ezek a részek a magasztos tárgy könnyed profanizálásával válnak hatásossá. Háy jó érzékkel találja meg azt a határt, ameddig az ilyen játékokban a jó ízlés vagy a vallásos érzület sérelme nélkül bátran el lehet menni. A regény cselekményét gyakran alapvetően meghatározó, nem ritkán humoros deus ex machina nagyszerű megoldásokat eredményez a szövegben, alkalmazása jó szövegstrukturálási és retorikai technikákkal párosul.

Az Úr nem bírta már rendesen pihenni, hallotta ezeket a kétségbeesett hangokat, ki-szólt a kertbe az angyaloknak: – Na, mire vártok, hát nem miattatok van ez az egész? Kapjátok már el azt a hajót, és fordítsátok irányba, a jó istenit! – ez különben nem volt afféle dicséret magának, ez a jó istenit, csak akkor már mindenki olyan rondán káromkodott, hogy egy-két mondás a világok királyára is ráragadt, mert az, ami ellene szólt, az is ő volt, mert végül is az egész világ ő volt. (83. o.)

Az anekdotázás könnyen megy Háynak, vidám, jó hangulatú történetekben jellemzi szereplőit, elsősorban a részeg matrózokat és Vinciust. Ez afféle narrátor-alteregő, aki korszakokon keresztül meséli történeteit szerelemről, boldogságról, bűnről.

Elvitathatatlan érdeme Háynak a szexualitás nagyszerű nyelvi megjelenítése is. Itt is meg kell említeni a szerző különös érzékét a határon való ügyes egyensúlyozáshoz. Ezt a hagyományosan nehéznek tűnő feladatot könnyedséggel kezeli a szerző. A szöveg ezeken a helyeken kifejezetten líraivá válik, a tropológiai alakzatoktól, és ilyen értelemben szoros és szerves kapcsolatot tart fenn a tartalommal. Háy ilyen irányú kísérletei valóban a szexualitás magyar irodalmi reprezentációs kereteit feszegetik, és tudatosan vagy sem, de az érzékiség nyelvi megfogalmazására vonatkozó megújuló erőfeszítések sikerének lehetőségét rejtik magukban.

Lebomlottak a ruhák, olyan melegbe csúszott a férfi keze, mint mikor friss kenyeret markolnak a pékek, olyan nagyon meleg volt és kicsit nedves a bőr, a kéz lefele baladt, keverte a hegységeket, hol domb, hol meredély, hol is jár valójában, nem tudta. Az ágyék hajlatába akart jutni, de egy föltebbi redőbe érkezett, és nehezen viselhető pillanatok segítették túl, a kezét lefelé. Már ott volt, érezte ujjain a bársonyos kenőcsöt, bukdácsol a kezekkel, és simult neki a lánynak, aki levegőt fúj a nyakra, mintha szerelemből fújtatna, pedig mindenkinek levegőt kell harapnia és köpnie a világba. (92–93. o.)

A beszélő szubjektum pozíciója, illetve az azt meghatározó narratív stratégiák központi szerepet játszanak az olvasó szubjektumának konstitúciójában. Az ironikus hangvétel és a távolságtartás látszólag megnöveli az interpretáció választási lehetőségét akkor, amikor a jelentésadás folyamatában stratégiák és pozíciók kö-

zött kell dönteni a befogadónak. A mindent uraló elbeszélői helyzet azonban megnehezíti, sőt, lehetetlenné teszi az ilyen típusú olvasást. A beszélő nagyon is komolyan veszi magát, jóllehet a szöveg maga gyakran ironikus. Ez a különös ketősség okozza, hogy elméleti megfontolásoknak ellentmond a nem azok mentén szerveződő esztétikai tapasztalat. Az ellentmondást örömmel üdvözölhetnénk, ha nem tűnne úgy, mintha a szöveg eleve hordozná az ilyen típusú olvasat kódjait, ismét csak kérdésessé téve ezzel a regényben amúgy explicite megjelenő ironikus viszony lehetőségét. Háy beszélője olyannyira rátelepszik a szöveg egészére, hogy az olvasásban egyébként is iránymutatóként szerepet kapó metaforika, mely a szöveg makrostruktúrájának mindenképpen központi trópusa, mikrostrukturális szinten is dominánssá válik, aminek eredményeképpen jórészt már kódolt, allegorikus jelentéstársítási stratégiák válnak uralkodóvá még az ezekre nem hajlamos olvasatokban is. Ez némileg elkedvetlenül hathat azokra az olvasatokra, melyek inkább kívánnák a szöveg metonimikus mikrostruktúráját előbb dekonstruálni, majd ebből felépíteni az esetleg ugyancsak destruálandó allegóriát.

A szöveg így elsősorban nem annyira erőszakosan adja meg azokat az olvasási kódokat, melyek az ideális olvasó interpretációjában jól alkalmazva hozzásegítenek a szöveg egészét szervező jelölő megértéséhez/meglátásához, hanem túlságosan könnyen feladja horizontját azon olvasók számára, akik nem teljesen elvárásmentesen közelítenek a szöveghez. Nem az egy adott jelentés erőltetése jelenti tehát azt a horizontot, melynek az interpretációban való befogadása, átalakítása nehéznek, fáradtságosnak vagy éppen lehetetlennek bizonyulna, hanem ilyen horizont nem is nagyon képződik meg akkor, amikor a szövegben megjelenő idő-

és téviszonyok, narratív stratégiák már szerepelnek a kortárs olvasó elváráshorizontjában. Ezeket a narratív eszközöket Háy örvendetes könnyedséggel alkalmazza, ura a szövegstrukturálás folyamatának, önbizalma azonban némileg kiiktatja a mindenkori befogadás fő energetikai tényezőjét: az újdonságra, a még nem olvasottra való vágyat. E nélkül a minden interpretációt mozgató energiaforrás nélkül pedig az olvasat menthetetlenül átfordul a szöveg makroszintjén meglehetősen egyértelműen megjelenített jelentés folyamatos reprezentációjába, ami, jóllehet a szöveg önértékéből mit sem von le, az interpretációt tautologikussá teszi. Különös önfegyelemre, sőt, elhivatottságra lenne szükség az olvasó részéről ahhoz, hogy a mikrostruktúra metonimiáiból építse fel a makrostruktúrát akkor, amikor az utóbbi domináns trópusába sűrített jelentéstartalom közvetlenül is hozzáférhető, jóval ökonomikusabb olvasási stratégiák követésével.

Összességében úgy tűnik, Háy János legújabb könyve erős szöveg, érdekes regény, mely azonban nem sok narratológiai újdonsággal rendelkezik a legújabb magyar irodalomra olyannyira jellemző, régi ügyeket tárgyaló más művekhez képest. A szöveg temporális viszonyai, a beszélő szubjektum pozíciója, az alkalmazott narratív stratégiák mind hagyományosak, (viszont) „biztonságosak”, jól be vannak járva. Kifejezetten érdekesek a regény toponómiai viszonyai, melyek Háy nyelvi leleményességéről és stilisztikai érzékenységéről tanúskodnak. Ez megkönnyíti az olvasást, nem követel meg különösebb aktivitást a befogadó részéről, viszont élvezetes, kedves olvasmánnyá teszi a *Xanadut*.

Medgyes Tamás